

Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О.М. Лазаревського

Кафедра педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін

ПОГОДЖЕНО

Протокол №_1_ від «1» вересня 2020 р.
Завідувач кафедри

_____ Острянюк А.М.

СИЛАБУС
навчального курсу
«ІСТОРІЯ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ»

галузь знань 01 – Освіта / педагогіка
Спеціальність 014.03 – Середня освіта. Історія
Освітня програма – Середня освіта. Історія
Освітній ступінь – магістр
Форма навчання – денна
Форма підсумкового контролю – екзамен

Викладач – Яснєвська Людмила Василівна, к.і.н., доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства.

Тел.: моб. +38(066)178-37-44.

E-mail: Lusijaascnovskaja@ukr.net

Години консультацій – понеділок 13.00–15.00, вівторок 14.20–16.00.

Анотація курсу

«Історія Чернігово-Сіверщини» є обов'язковою дисципліною. Потреба у вивченні історії рідного краю постала у зв'язку із сучасними тенденціями розвитку вітчизняної історичної науки та активізацією досліджень у галузі мікроісторії. Для всебічного розуміння історичного процесу у цілому необхідно проаналізувати ті особливі риси суспільного розвитку, що були притаманні окремим регіонам України. Крім того, сучасні дослідження локальної історії сприяють заповненню тих фактологічних лакун, що існують ще з часів панування радянської історіографії.

Вивчення студентами краєзнавчих матеріалів сприятиме формуванню почуття національного самоусвідомлення та національної гідності. У результаті її вивчення у студентів мають бути сформовані такі компетентності: аналізувати найбільш важливі події і явища, визначати їх місце та роль у мікроісторії регіону та загальному історичному процесі, застосовувати на практиці методичку конкретних краєзнавчих досліджень з використанням місцевих історичних джерел, експозицій краєзнавчих музеїв, періодичної преси тощо, використовувати набуті знання у практичній роботі основні факти з історії розвитку нашого краю в історичній ретроспективі; знання та розуміння основних понять теорії навчання, законів, закономірностей та принципів навчання; змісту дидактичних систем, концепцій і моделей навчання; структури та принципів організації процесу навчання студентів; видів та форм навчальних занять у ЗВО; нормативних документів організації освітнього процесу у ЗВО; умінь аналізувати навчальний план, навчальні програми та інші документи, що стосуються організації освітнього процесу у ЗВО; умінь володіти структурними компонентами дидактичних технологій і засобами їх реалізації; умінь використовувати відповідну термінологію з дисципліни в усній та письмовій формах рідною мовою.

Навчальний курс побудований відповідно до вимог Європейської Кредитно-Трансферної системи (ECTS).

Навчальна дисципліна «Історія Чернігово-Сіверщини» для студентів магістратури (II-й семестр) включає 20 лекційних і 10 практичних годин, а також 90 годин самостійної роботи. У змісті курсу можна виділити чотири змістові модулі.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів:

1. Давня історія Чернігово-Сіверщини (від найдавніших часів до середини XIII ст.).
2. Чернігово-Сіверщина під владою татаро-монголів, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Московії. Історичний поступ регіону часів Гетьманщини.

3. Історія входження Чернігово-Сіверщини до складу Російської імперії. Чернігівщина на початку ХХ ст.
4. Чернігівщина у радянські часи. Новітня історія краю.

Передреквізити курсу

Для освоєння змісту навчального курсу необхідно засвоїти навчальні дисципліни «Історія України», «Археологія України», «Історичне краєзнавство», «Історична географія», «Допоміжні історичні дисципліни», «Історія української культури».

Постреквізити курсу

Після вивчення дисципліни силабусу отримані студентом знання, вміння та навички будуть необхідні для засвоєння навчального матеріалу з дисциплін «Актуальні проблеми історичного джерелознавства», «Актуальні проблеми історіографії історії України».

Мета курсу

Метою викладання навчальної дисципліни «Історія Чернігово-Сіверщини» є всебічне об'єктивне та різнопланове вивчення історії Північного Лівобережжя у контексті загальної історії України.

Завдання / компетентності / очікувані результати курсу.

. **Основними завданнями** вивчення дисципліни «Історія Чернігово-Сіверщини» є

- ознайомлення з основними фактами та подіями історії регіону;
- закріплення та поглиблення здобутих знань про історичний поступ народів, які проживали в різний час на її території;
- розвиток навичок наукового аналізу, спрямованих на забезпечення самостійного осмислення закономірностей історичного процесу;
- оволодіння практичними навичками роботи з історичними джерелами і науковою літературою;
- вироблення уміння правильно оформляти методологічний і технічний інструментарій наукових досліджень;
- пробудження і розвиток інтересу до рідного краю, виховання любові та поваги до його культури, звичаїв, традицій, історичного минулого.

Очікувані результати курсу

- знання основних фактів з історії розвитку нашого краю в історичній ретроспективі;

- знання хронологічних періодів історичного минулого краю;
- знання біографій найвидатніших осіб, що своєю діяльністю прислужилися розвитку регіону;
- знання географічних меж регіону у різні історичні періоди;
- знання особливостей адміністративного, політичного та соціального становища;
- здатність аналізувати шляхи розвитку первісного суспільства на території Чернігівщини, використовувати набуті знання у практичній роботі;
- здатність аналізувати етносоціальні процеси у регіоні з найдавніших часів до середини ХІХ ст., основні історичні події, які їм сприяли або ж, навпаки, гальмували їх, основні народотворчі сили в різні періоди історії;
- здатність аналізувати особливості перебігу державотворчих процесів на території Північного Лівобережжя на різних етапах історичної еволюції, знаходити спільне і відмінне з аналогічними процесами як у інших регіонах, так і на українських землях в цілому;
- здатність аналізувати найбільш важливі події і явища, визначати їх місце та роль у мікроісторії регіону та загальному історичному процесі, застосовувати на практиці методику конкретних краєзнавчих досліджень з використанням місцевих історичних джерел, експозицій краєзнавчих музеїв, періодичної преси тощо, використовувати набуті знання у практичній роботі;
- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел;
- здатність генерувати нові ідеї (креативність);
- уміння реалізувати системний підхід у вищій освіті
- здатність працювати в команді.

Організація навчання

Тематичний план

№	Назва теми	Всього годин	Лекції	Семінарські / практичні заняття	Самостійна робота
Змістовий модуль 1. Давня історія Чернігово-Сіверщини (від найдавніших часів до середини ХІІІ ст.)					
	Вступ. Історія Чернігово-Сіверщини як навчальний предмет	6	1		5
	Тема 2. Чернігівщина в епоху первіснообщинного ладу.	11	1		10
	Тема 3. Чернігово-Сіверська земля	14	2	2	10

	у добу Київської Русі				
	Разом за змістовим модулем 1	31	4	2	25
Змістовий модуль 2. Чернігово-Сіверщина під владою татаро-монголів, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Московії. Історичний поступ регіону часів Гетьманщини					
	Тема 1. Чернігово-Сіверська земля під владою Золотої Орди та у складі Великого князівства Литовського (друга половина XIV – перша половина XVI ст.)	11	1		10
	Тема 2. Чернігівська земля наприкінці XV – у першій половині XVII ст.	11	1		10
	Тема 3. Чернігівщина у часи Гетьманщини друга половина XVII – XVIII ст..	12	2	2	8
	Разом за змістовим модулем 2	34	4	2	28
Змістовий модуль 3. Історія входження Чернігово-Сіверщини до складу Російської імперії. Чернігівщина на початку XX ст.					
	Тема 1. Чернігівщина у XIX ст.	13	2	2	9
	Тема 2. Історія Чернігівщини у добу визвольних змагань початку XX ст.	10	2		8
	Разом за змістовим модулем 3	23	4	2	17
Змістовий модуль 4. Чернігівщина у радянські часи. Новітня історія краю					
	Тема 1. Чернігівщина у довоєнну добу	7	2		5
	Тема 2. Радянсько-німецька війна та її відгомін на Чернігівщини	9	2	2	5
	Тема 3. Розвиток краю в умовах системної кризи 50-80-х рр. XX ст.	7	2		5
	Тема 4. Чернігівщина на сучасному етап	9	2	2	5
	Разом за змістовим модулем 4	32	8	4	20
	Разом за курс	120	20	10	90

Тематика практичних занять.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Чернігово-Сіверська земля IX–XIII ст.	2
2	Чернігівщина у середині XVII–XVIII ст.	2
3	Громадсько-політичне, наукове та культурне життя Чернігівщини у XIX – початку XX ст.	2
4	Чернігівщина в роки радянсько-німецької війни	2
5	Чернігівщина у 80–90-х рр. XX ст.	2

Завдання для самостійної роботи.

Тема 1. Історична регіоналістика: становлення, досягнення, перспективи

8 годин

Написати і представити доповідь на одну з тем (на вибір студента):

1. Етапи становлення історичної регіоналістики в Україні (друга половина XIX – початок XXI ст.).
2. Вивчення історії Чернігово-Сіверщини (середина XVII – початок XXI ст.)
3. Сучасний стан та перспективи регіональних досліджень.

Методичні рекомендації до написання наукових доповідей

I. Доповідь повинна мати таку структуру:

1. Актуальність теми.
2. Розробка (дослідженість) теми у науковій літературі.
3. Виклад основного змісту.
4. Висновки.

II. У письмовому варіанті доповіді обов'язково мають бути посилання на джерела інформації.

Написання доповіді – макс. 2 б., виступ з доповіддю – макс. 2 б., загальна оцінка – макс. 4 б.

Тема 2. Найдавніші старожитності Чернігово-Сіверщини

8 годин

Написати і представити доповідь на одну з тем (на вибір студента):

1. Історія відкриття та вивчення Мезинської стоянки
2. Музичний комплекс з кісток мамонта з Мезинської палеолітичної стоянки.
3. Суспільні відносини часів палеоліту (на прикладі палеолітичних старожитностей Чернігівщини).
4. Поширення слов'янських археологічних культур на території Чернігівщини.

Методичні рекомендації до написання наукових доповідей

I. Доповідь повинна мати таку структуру:

5. Актуальність теми.
6. Розробка (дослідженості) теми у науковій літературі.
7. Виклад основного змісту.
8. Висновки.

II. У письмовому варіанті доповіді обов'язково мають бути посилання на джерела інформації.

Написання доповіді – макс. 2 б., виступ з доповіддю – макс. 2 б., загальна оцінка – макс. 4 б.

Тема 3. Давньоруська доба та Чернігово-Сіверщина 8 годин

Зробити презентацію на тему:

1. Чернігів – столиця князівства.
2. Дослідження літописних міст Чернігово-Сіверщини.
3. Літературні пам'ятки («Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Слово про князів», «Ходіння» ігумена Данила та інші).
4. Чернігівські святі києворуської доби.
5. «Слово о полку Ігоревім» – сучасна джерелознавча оцінка.
6. Легенди чернігівського краю.

Кожен студент для виконання завдання обирає одну тему і представляє результати своєї роботи у групі.

Виконання завдання і його представлення – до 3 б.; участь у груповій роботі (обговорення, питання щодо завдань інших студентів, відповіді на питання тощо) – 1 б. Максимальна оцінка – 4 б.

Тема 4. Чернігово-Сіверщина за часів Гетьманщини 12 годин

I. Виконати завдання і представити результати виконання у письмовому вигляді:

1. З історії утворення полків та сотень Чернігово-Сіверщині (за вибором)
2. Найвідоміші Чернігівські та Ніжинські полковники.
3. Книгодрукування на Чернігово-Сіверщині у другій половині XVII – XVIII ст.
4. Архітектура українського бароко на Чернігівщині.
5. Гетьманські столиці (Батурин, Глухів).
6. Останній гетьман К. Розумовський.
7. Найвідоміші жінки Гетьманщини уродженці Чернігівщини.

Кожне завдання – 0,5 б., загальна оцінка – 2 б.

II. «Круглий стіл» на тему «Гетьман Іван Мазепа та Чернігівщина».

Участь у роботі «круглого столу» – макс. 2 б.
Загальна оцінка – 4 б.

Тема 5. Культурне життя Чернігово-Сіверщини у ХІХ ст. 8 годин

Виконати завдання і представити результати виконання у письмовому вигляді:

1. Чернігівці у Братстві тарасівці.
2. Громадська діяльність Михайла Коцюбинського у Чернігові.
3. «Чернігівський листок» Леоніда Глібова.
4. Чернігів ХІХ ст. на старих фотографіях.

Кожне завдання – 1 б., загальна оцінка – 4 б.

Тема 6. Чернігово-Сіверщина в роки радянсько-німецької війни 8 годин

Виконати завдання і представити результати виконання у письмовому вигляді:

1. Діяльність ОУН – УПА на Чернігівщині.
2. Внесок чернігівців у визволення країн Європи (1944 – 1945 рр.).
3. «Чернігівська Січ»: утворення та діяльність.
4. Олена Білевич – життя опалане війною
5. Корюківська трагедія.

Кожне завдання – 1 б., загальна оцінка – 4 б.

Тема 7. Чернігово-Сіверщина та сучасність 8 годин

Виконати завдання і представити результати виконання у письмовому вигляді:

1. Екологічні проблеми сучасної Чернігівщини та шляхи їх вирішення.
2. Новітні туристичні маршрути Чернігівщини
3. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
– історія створення та сучасне життя

Для опрацювання кожного завдання відводиться одне заняття – 2 год. Усього – 3 заняття (6 год.).

Участь у першому занятті – 2 б., у другому та третьому – по 1 б. Усього – 4 б.

Тема 8. Видатні особистості та науково-дослідні осередки краю 8 годин

Виконати завдання і представити результати виконання у письмовому вигляді:

1. Найвидатніші діячі краєзнавчого руху на Чернігівщині (А. Шафонський, Філарет (Гумілевський), П.М. Добровольський, П. Смолічев, В. Дроздов, П. Федоренко, Д. Самоквасов, А. Карнабед та інші)
2. Колекція Чернігівського історичного музею ім. В. Тарновського.
3. Діяльність Чернігівської губернської вченої архівної комісії.
4. Охоронна археологічна служба на Чернігівщині.
5. Історія заснування та діяльність Чернігівського історико-архітектурного заповіднику «Чернігів Стародавній».

6. Державний архів Чернігівської області: історія та сьогодення

Виконання завдання і його представлення – до 3 б.; участь у груповій роботі (обговорення, питання щодо завдань інших студентів, відповіді на питання тощо) – 1 б. Максимальна оцінка – 4 б.

Реферування монографій з курсу 10 годин

1. Бойко В., Демченко Т., Онищенко О. 1917 рік на Чернігівщині. Чернігів, 2003.
2. Бондар О. Чернігів: місто і фортеця у XIV–XVIII століттях. Чернігів, 2014.
3. Демченко Т. Колективізація та голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині. Чернігів, 2007.
4. Добриця О. Чернігівські князі. – Чернігів, 1992.
5. Дорошенко Д. Коротенька історія Чернігівщини. Чернігів, 2002.
6. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618–1648 рр. К., 2006.
7. Моця О., Казаков А. Древнерусский Чернигов. К., 2011.
8. Ногин Є. Неоліт Північно-Східної України. К., 2016.
9. Рахно О. Чернігівські земці (історико-бібліографічні нариси). Чернігів, 2009.
10. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. К., 1998.
11. Травкіна О. Чернігівський колегіум (1700 – 1786). Чернігів, 2000.
12. Чугаєва І. Чернігово-Сіверське літописання XI–XIII ст.: історіографічний міф чи історичне джерело. Чернігів, 2018.
13. Шара Л. Чернігівська міська дума (70–90-ті рр. XIX ст.). Чернігів, 2010.

Тема 9. Чернігово-Сіверщина на мапі України

12 години

Підготовка карт-схем по історії Чернігово-Сіверщини

Порядок оцінювання.

№	Назва теми	Всього балів	Лекції	Семінарські, практичні заняття	Самостійна робота
1	Вступ. Історія Чернігово-Сіверщини як навчальний предмет	7	1		6
*	Тема 2. Чернігівщина в епоху первіснообщинного ладу.	7	1		6
	Тема 3. Чернігово-Сіверська земля у добу Київської Русі	11	1	5	5
	Тема 4. Чернігово-Сіверська земля під владою Золотої Орди та у складі Великого князівства Литовського (друга половина XIV – перша половина XVI ст.)	6	1		5
	Тема 5. Чернігівська земля наприкінці XV – у першій половині XVII ст.	7	1		6
	Тема 6. Чернігівщина у часи Гетьманщини друга половина XVII – XVIII ст.	11	1	5	5
	Тема 7. Чернігівщина у XIX ст.	6	1		5
	Тема 8. Історія Чернігівщини у добу визвольних змагань початку XX ст.	11	1	5	5
	Тема 9. Чернігівщина у довоєнну добу	6	1		5
	Тема 10. Радянсько-німецька війна та її відгомін на Чернігівщині	11	1	5	5
	Тема 11. Розвиток краю в умовах системної кризи 50-80-х рр. XX ст.	11	1	5	5
	Тема 12. Чернігівщина на сучасному етапі	6	1		5
	Разом за курс	100	12	25	63

13. Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
83-89	B	добре	
75-82	C		
68-74	D	задовільно	

60-67	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

14. Перелік питань до екзамену.

1. Періодизація історії Чернігово-Сіверщини.
2. Заселення території сучасної Чернігівщини в епоху палеоліту.
3. Відкриття і дослідження Мізинської палеолітичної стоянки.
4. Мезоліт на Чернігівщині.
5. Характеристика неолітичних стоянок на території краю.
6. Поселення трипільської культури та їх характеристика.
7. Епоха бронзи. Поселення Пустинка.
8. Пам'ятки скіфського періоду на теренах нашого краю.
9. Ранні слов'яни на території Чернігівщини.
10. Сіверяни. Літописні джерела про розселення сіверян.
11. Суспільно-політичний устрій сіверян.
12. Соціально-економічний розвиток Чернігівщини у складі Київської Русі.
13. Вірування, звичаї та обрядовість населення краю у дохристиянську добу.
14. Запровадження християнства на Чернігівщині.
15. Чернігівська єпархія у X – першій половині XIII ст.
16. Етапи формування давнього Чернігова.
17. Версії походження назви міста Чернігів.
18. Мстислав Тмутараканський – перший літописний чернігівський князь.
19. Чернігівське князівство у другій половині XI – першій половині XIII ст.
20. Боротьба чернігівських Ольговичів та Давидовичів за владу у князівстві.
21. Найвидатніші Чернігівські князі.
22. Давньоруські храми Чернігова: датування, архітектурні особливості, історія.
23. Чернігово-Сіверське літописання.
24. Події жовтня 1239 р. на Чернігівщині.
25. Особливості розвитку Чернігівщини під монголо-татарським ігом.
26. Включення території Чернігово-Сіверщини до складу Великого князівства Литовського.
27. Соціально-економічний розвиток земель у складі ВКЛ.
28. Особливості політичного розвитку земель Чернігово-Сіверщини у складі Великого князівства Литовського
29. Російсько-литовські війни наприкінці XV ст. Включення території Чернігово-Сіверщини до складу Московського царства.
30. Стародубська війна (1534 – 1537 рр.) та її наслідки.
31. Розгортання воєнного протистояння на території Чернігово-Сіверщини в ході Лівонської війни.

32. Політико-адміністративні заходи московських царів у краї.
33. Економічний розвиток краю у складі Московського царства.
34. Деулінського перемир'я (1618 р.) та доля земель Чернігово-Сіверщини.
35. Смоленська війна і підписання Полянівського договору.
36. Адміністративно-територіальний поділ краю у складі Речі Посполитої.
37. Доля Чернігівського воєводства за Зборівським та Білоцерківським договорами.
38. Найвидатніші чернігівські полковники.
39. Територіально-адміністративний поділ Чернігово-Сіверщини у складі Гетьманщини.
40. Відновлення православної церковної організації у краї у другій половині XVII ст. Л. Баранович.
41. Пам'ятки козацького барокко на Чернігівщині.
42. Соціально-економічний розвиток краю доби Гетьманщини.
43. міста та містечка Чернігово-сіверщини у другій половині XVII – на початку XVIII ст.
44. Чернігівський магістрат: структура та функції.
45. Чернігівський колегіум (1700 – 1786 рр.).
46. Зміни адміністративного поділу краю наприкінці XVIII – на початку XIX ст.
47. Утворення Чернігівської губернії (1802 р.). Система губернської влади.
48. Соціальна структура та етнічний склад населення Чернігівської губернії у XIX ст.
49. Економічний розвиток краю у другій половині XIX ст.
50. Діячі Кирило-Мефодіївського братства і Чернігівщина.
51. Заклади освіти на Чернігівщині у XIX ст.
52. Найвидатніші архітектурні пам'ятки XIX ст. на території Чернігівської губернії.
53. Театр на Чернігівщині у другій половині XIX ст.
54. Чернігівські губернатори.
55. Відомі діячі науки та культури краю XIX – початку XX ст.
56. Історія наукових установ Чернігівської області у радянський час.
57. Музейна справа на Чернігівщині: історія становлення.
58. Друкарська справа та преса на Чернігівщині у XIX ст.
59. Лютнева революція в Росії та її відгомін на Чернігівщині.
60. Проголошення радянської влади у Чернігові: етапи та наслідки.
61. Територіально-адміністративне районування краю у радянський час.
62. Українізація на Чернігівщині.
63. Індустріалізація, колективізація та голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині.
64. Сталінський терор на Чернігівщині: причини, напрямки, наслідки.
65. Чернігів довоєнний.
66. Захоплення території краю німецько-фашистськими військами.
67. Німецький окупаційний режим на Чернігівщині.

68. Рух опору часів Великої Вітчизняної війни.
69. Відбудова народного господарства області у першу повоєнну п'ятирічку.
70. Особливості лібералізації суспільного життя на Чернігівщині у 60-х рр. ХХ ст. Соціальні реформи.
71. Економічний розвиток Чернігівської області у 60–80 рр. ХХ ст.
72. Доба «застою». Кризові явища в економіці краю.
73. Перебудова на Чернігівщина. Діяльність чернігівських осередків Народного Руху.
74. Чорнобильська катастрофа: причини та наслідки.
75. "Провінційна революція" в Чернігові.
76. Сучасна Чернігівщина: територія, населення, природні умови.
77. Економічне життя сучасної Чернігівщини.
78. Етапи історіографічного вивчення Чернігово-Сіверщини та їх характеристика.
79. Новітня історіографія Чернігівщини.
80. Туристичні маршрути сучасної Чернігівщини.

15. Політика курсу.

Викладання навчальної дисципліни відбувається на засадах студентоцентризму, антропоцентризму, гуманізму, поваги до соціокультурного плюралізму.

Студент має право:

- вільно висловлювати свої думки усно або письмово, аргументуючи їх знаннями провідних засад дидактики, історії педагогіки, педагогіки, філософії тощо;
- вносити пропозиції щодо формування та реалізації власної освітньої траєкторії; активізації власної самостійної пізнавальної діяльності, форм і методів проведення аудиторних занять;
- відпрацьовувати пропущені заняття в установленому порядку;
- отримати індивідуальні консультації у викладача.

Студент зобов'язаний:

- дотримуватися навчальної дисципліни (брати активну участь у роботі під час аудиторних занять, запізнюватися на заняття тільки з поважних причин, дотримуватися правил суспільної поведінки, поважати думки та права інших студентів і викладача, недопустимість пропусків та запізнень на заняття; користування мобільним телефоном, планшетом чи іншими мобільними пристроями під час занять);
- виконувати завдання, визначені для практичних занять і самостійної роботи;
- набрати під час вивчення навчальної дисципліни (включно з екзаменом) мінімум 60 балів.

16. Політика академічної доброчесності.

Дотримання академічної доброчесності студентами передбачає:

- ✓ Самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);
- ✓ Посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- ✓ Дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- ✓ Надання достовірної інформації про результати власної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

17. Рекомендована література (основна, додаткова).

Основна література:

14. Адміністративно-політичний устрій Лівобережної України 50-х рр. XVIII ст. К., 1990.
15. Бойко В., Демченко Т., Онищенко О. 1917 рік на Чернігівщині. Чернігів, 2003.
16. Бойко М., Лазаренко В. Нариси з історії Чернігівщини. Чернігів, 2002. Вип. IV.
17. Бойко М., Євстратов В. Нариси з історії Чернігівщини: від найдавніших часів до наших днів. Чернігів, 1997.
18. Вечерський В. Пам'ятки архітектури та містобудування Лівобережної України. К., 2005.
19. Віроцький В. Храми Чернігова. К., 1998.
20. Голодомор на Чернігівщині 1932–1933: спогади очевидців. Чернігів, 2003.
21. Греченко Г. Репресовані освітяни Чернігівщини. Чернігів, 2003.
22. Демченко Т. Колективізація та голодомор 1932–1933 рр. на Чернігівщині. Чернігів, 2007.
23. Демченко Т., Онищенко В. Нариси з історії Чернігівщини. Чернігівщина на початку XX ст. Чернігів, 1997.
24. Дорошенко Д. Коротенька історія Чернігівщини. Чернігів, 2002.
25. История городов и сел Украинской РСР. Черниговская область. К., 1983.
26. Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини. Ніжин, 2007.
27. Історія міст і сіл Української РСР. Чернігівська область. К., 1972.
28. Коваленко О. Павло Полуботок – політик і людина. Чернігів, 1996.
29. Кондратьєв І. Під Литвою, Московію і Польщею (до історії сіл Чернігівського району у XV – XVII ст.). Чернігів, 2005.
30. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618–1648 рр. К., 2006.
31. Рахно О. Чернігівські земці (історико-бібліографічні нариси). Чернігів, 2009.
32. Репресоване краєзнавство. К., 1990.
33. Реабілітовані історією. Чернігівська область. Книга 1 – 3. К., 2009 – 2016.
34. Русина О. Сіверська земля у складі Великого князівства Литовського. К., 1998.
35. Черниговские губернаторы и вице-губернаторы. Чернигов, 2006.
36. Чернигову 1300 лет. Сборник документов и материалов. К., 1990.
37. Черниговщина в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 г. К., 1978.
38. Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи. Чернігів, 2007.

Допоміжна література:

1. Адруг А. Писанки Чернігівщини: історія і сучасність. Чернігів, 2005.
2. Археологічні старожитності Подесення. Чернігів, 1995.
3. Баран В. Давні слов'яни. К., 1998.
4. Беляєва С. Южнорусские земли во второй половине XIII–XIV вв. К., 1982.
5. Беляєва В. Дослідження пам'яток кам'яного віку біля с. Пушкарі на Чернігівщині. *Друга Чернігівська обласна конференція з історичного краєзнавства*. Тези доповідей. Чернігів, 1988. Вип. II.
6. Бибиков С. Древнейший музыкальный комплекс из костей мамонта. К., 1981.
7. Благоверные князья и святые земли Черниговской. Чернигов, 2007.
8. Бондар О. Чернігів: місто і фортеця у XIV–XVIII століттях. Чернігів, 2014.
9. Бондар О. Замки та фортеці Чернігово-Сіверщини в XV–XVIII ст. Київ, 2015.
10. Боротьба за незалежність України у 1989-1992 рр: Чернігівська крайова організація Народного Руху України за перебудову. Збірник документів і матеріалів. Чернігів: «Чернігівські обереги», 2009. 432 с.
11. Васюта О. Сторінки музичної освіти Чернігівщини. Чернігів, 2003.
12. Груша А., Дуля М. З історії медицини Чернігівщини. Чернігів, 1999.
13. Даниленко В. Неоліт України. К., 1969.
14. Дем'яненко Р. Легенди та перекази Сіверського краю. Кроки століть. Чернігів, 2011.
15. Добриця О. Чернігівські князі. Чернігів, 1992.
16. Доманова Г. Чернігівський магістрат: генеза, структура, функції (друга половина XVII – XVIII ст.). *Сіверянський літопис*. 2000. № 2.
17. Зайцев А. Черниговское княжество. *Древнерусские княжества*. М., 1975.
18. Залізник Л., Моця О., Зубар В. Археологія України. К., 2005.
19. Золоте намисто Чернігівщини. К., 2002.
20. Ильинская В. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья. К., 1968.
21. Ильинская В., Тереножкин В. Скифия VII – IV вв. до н.с. К., 1983.
22. Каменова Т. Книгопечатание в Чернигове (1646–1818). *Проблемы источниковедения*. М., 1960. Вып. 8.
23. Каравайко Д. Матеріали юхнівської культури із фондів Чернігівського обласного історичного музею. *Археологія*. 2004. № 4.
24. Карнабіда А. Чернігів. К., 1980.
25. Коваленко В. К исторической топографии Черниговского детинца. *Проблемы археологии Южной Руси*. К., 1990.
26. Коваленко В. Основные этапы развития древнего Чернигова. *Чернигов и его округа в IX – XIII вв.* К., 1988.
27. Коваленко В. Чернігово-Сіверська земля в середньовічній історії Східної Європи. *Старий Чернігів*. Чернігів, 1993. Вип.3.
28. Кром М. Меж Русью и Литвой. Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV –первой трети XVI в. М., 1995. 304 с.
29. Круц В. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. К., 1977.
30. Кузнецов Г. Край непокорный. Черниговщина 1941–1945 гг. Чернигов, 1995.
31. Кузнецов Г., Новицкая Ю. Тайны древнего Чернигова и его клады. Чернигов, 2010.
32. Лазаренко В. З історії територіального районування Чернігівщини у 20 х – на поч. 30 х рр. XX ст. *Україна і Росія в панорамі століть*. Чернігів, 1998.
33. Левенок В. Юхновская культура: её происхождение и развитие. *Советская археология*. 1963. № 3.

34. Леп'явко С. Коротенька історія Чернігова. К., 2009.
35. Леп'явко С. Чернігів. Історія міста. К., 2012.
36. Леп'явко С. Ілюстрована історія Чернігова. К., 2013.
37. Летопись города Чернигова периода Великой отечественной войны 1941 – 1945 гг. / сост Кузнецов Г.А. Чернигов, 1992.
38. Логвин Г. Чернигов. Новгород-Северский. Глухов Путивль. К., 1980.
39. Любецкий з'їзд князів та його наслідки. К., 1993.
40. Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Выпуск 4. Черниговская область. Киев, 1988.
41. Махина Л. Из руин воскресшие монастыри Черниговщины. Чернигов, 2011.
42. Моця О., Казаков А. Древнерусский Чернигов. К., 2011.
43. Наш край в XIX ст. Чернігів, 1988.
44. Неприна В. Неолит ямочно-гребенчатой керамики на Украине. К., 1976.
45. Неприна В., Зализняк Л., Кротова А. Памятники каменного века Левобережной Украины. К., 1986.
46. Описи Лівобережної України кін. XVIII – поч. XIX ст. К., 1997.
47. Павленко С. Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді. Чернігів, 1996.
48. Павленко С. Міф про Мазепу. Чернігів, 1998.
49. Пам'ять крізь віки. Фотоальбом. Чернігів, 2014.
50. Пиріг П. Чернігівщина у національно-визвольній боротьбі Богдана Хмельницького 1648 – 1654 рр. Чернігів, 1993.
51. Подесення моє: перекази, легенди, оповідки. Чернігів, 2001.
52. Приходнюк О. Степове населення України та східні слов'яни (II пол. I тис. н.е.). К., 2001.
53. Прогулки по Чернигову: туристический путеводитель. Чернигов, 2009.
54. Руденок В. Чернігів: подорож на 100 років назад. Чернігів, 2009.
55. Руденок В. Наш губернский хутор.(Чернигов в XIX ст.). Чернигов, 2002.
56. Руденок В. Тайны монастырских подземелий. Чернигов, 2003.
57. Русов О. Щоденники та спогади /Упор. О.Я. Рахно. Чернігів: «Десна Поліграф», 2011. 320 с.
58. Сапон В. Вулиці старого Чернігова. Чернігів, 2007.
59. Сапон В. Таємниці назв наших міст і сіл. Чернігів, 2005.
60. Святий князь Михайло Чернігівський та його доба. Чернігів, 1996.
61. Сіверська скрижалі. Краєзнавчий портрет Чернігівщини. К., 2011.
62. Сіверщина inkognita. Чернігів, 2011.
63. Сіментов Ю., Яцура М. Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини. К., 1968.
64. Ситий Ю. Християнські поховальні пам'ятки давньоруського Чернігова. Чернігів: Десна Поліграф, 2013. 272 с.
65. Слов'яно-руські старожитності Північного Лівобережжя. Чернігів, 1995.
66. Сорокин В. Чернигов в огне войны. Чернигов, 2000.
67. Спас Чернігівський: 975-річчю першої писемної згадки про Спаський собор у Чернігові присвячено. Чернігів, 2011.
68. Студьонова Л. Слідами чернігівського підпілля. Чернігів, 2007.
69. Студьонова Л. Чернігівки в житті славетних. Чернігів, 1996.
70. Студьонова Л. Чернігівське повітове земство. Ніжин, 2003.
71. Студьонова Л. Чернігівські князі, полковники, губернатори. Чернігів, 1996.
72. Тарасенко А. Черниговский Елецкий Свято-Успенский монастырь. Чернигов, 2013.
73. Телегін Л. Мезолітичні пам'ятки України. К., 1982.
74. Терпиловский Р. Ранние словяне Подесенья III – V вв н.е. – К., 1984.
75. Травкіна О. Чернігівський колегіум (1700 – 1786). Чернігів, 2000.

76. Українізація на Чернігівщині у 20 – 30ті рр. Зб. документів. Чернігів, 1997.
77. Хто є хто на Чернігівщині. К., 2003.
78. Черненко О. Старожитності скіфського часу в Чернігівському історичному музеї. *Друга Чернігівська обласна конф. з істор. краєзнавства*. Вип. II. Чернігів, 1988.
79. Черненко О. Чернігів XIII – XIV ст.. у світлі нових археологічних досліджень. *Сумська старовина*. 2008. Вип. XXV.
80. Черненко О., Іоаннісян О., Новик Т. Чернігівський Спасо-Преображенський собор у світлі останніх археологічних досліджень. *Слов'яни і Русь: археологія та історія*. К., 2013. С. 321-330.
81. Чернигов и его округа в IX–XIII вв. К., 1988.
82. Чернігівська область. Путівник. К., 2009.
83. Чернігівська старовина. Чернігів, 1992.
84. Чернігівські Афіни. К., 2002.
85. Чернігівські шляхи Тараса. Рекомендований бібліографічний покажчик. /Упор. Л. Студьонова, І. Каганова. Чернігів, 2014. – 84 с.
86. Чернігівщина (факти, події, постаті). – Чернігів, 2003.
87. Чернігівщина *inkognita*. Чернігів, 2004.
88. Чернігівщина в роки нацистської окупації. Документи і матеріали. Упор. О.Коваленко, Р. Подкур, О. Лисенко. Чернігів: видавець Лозовий В.М., 2013. – 496 с.
89. Чернігівщина: енциклопедичний довідник. К., 1990.
90. Шандра В. Малороссийское генерал-губернаторство (1802 – 1856). К., 2001.
91. Шара Л. Чернігівська міська дума (70-90-ті рр.. XIX ст.). Чернігів, 2010. 224 с.
92. Шкварчук В. Голодомор 1932 – 1933 гг. на Черниговщине. Чернигов, 1999.
93. Шкварчук В. На казарменному становищі. Чернігів, 2002.
94. Шовкопляс І. Мезинська стоянка. К., 1965.
95. Яцура М., Єдомаха І. Чернігів. К., 1958.

18. Інтернет-ресурси / Інформаційні ресурси.

Відеоісторія України. Альбом «Історія України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://io.ua/vcc9aad0484735d65b9262342215118f7>

Енциклопедія історії України [Електронний ресурс]–Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?encyclor>

ІЗБОРНИК. Історія України IX-XVIIIст. Першоджерела та інтерпретації [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/index.html>

Інститут історії України НАН України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.history.org.ua>

Історія України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://history.franko.lviv.ua/>

Історія України. Підручники [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-76.html>

Михайло Грушевський. Історія України-Руси в 10 томах / Михайло Грушевський [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/index.html> 8.

Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/>